

DÎVÂN-I HİKMET’TE DİL, ANLATIM VE MUHTEVA HUSUSİYETLERİ LANGUAGE, EXPRESSION AND CONTENT CHARACTERS IN DIVAN-I HIKMET

NECDET ŞENGÜN

DOÇ. DR.

DOKUZ EYLÜL Ü. İLÂHİYAT FAK.

ÖZ

Dîvân-ı Hikmet, Türk milletini İslâm ile yakından tanıştıran, ona İslâm kültür ve medeniyetinin birikimlerini kendi diliyle sunan önemli bir kitaptır. İşte bu sebeple

Dîvân-ı Hikmet’in nasıl anlattığından ziyade neyi anlattığı çok öne çıkmıştır. Elbette edebiyat penceresinden değerlendirildiğinde nasıl sunduğu da önemlidir.

Ancak, Türkçenin henüz emekleme çağında olduğu bir dönemde ondan üstün edebî formlar ortaya koyma beklentisi beyhude bir beklentidir. Yine de Dîvân-ı Hikmet olabilecek en iyi altyapıyı kullanarak kendi dönemi için fevkalade işler başarmış, Türk şiirinin kuruluş aşamasına önemli katkılar sağlamış, özellikle daha sonraki halk ve tasavvufî halk edebiyatları üzerinde önemli tesirler bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yesevî, Dîvân, Tasavvuf, İnsan, Edebiyat

ABSTRACT

Divan-ı Hikmet, is an important book that offers savings of Islamic culture and civilization with their own language and introduced Islam closely with the Turkish nation. For this reason, Divan-i Hikmet tells what is more important rather than tells how. It is also important when assessing how it presented the course literature window. However, in the dawn of an era where Turkish is not fair to expect him to reveal outstanding literary forms. Nevertheless, Divan-i Hikmet have done extraordinary work that will be using the best infrastructure for their period, It has contributed significantly to the establishment phase of Turkish poetry, especially, it has been important influence on later folk and mystical folk literatüre.

Keywords: Yassawi, Divan, Mysticism, Human, Literature

Giriş

Koca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet üzerine söz söyleyen önemli araştırmacı-yardan biri olan Mehmed Fuad Köprülü, 1918’de konuyla ilgili yazdığı Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinde ve İslâm Ansiklopedisi’ne yazdığı “Ahmed Yesevî” maddesinde Dîvân-ı Hikmet’in muhtevası hakkında şunları ifade etmektedir: “Dîvân-ı Hikmet’teki parçalar mevzu itibarıyla çok basit ve azdır: Dervişlerin ve dervişliğin faziletleri hakkında sayısız methiyeler, sonunda mutlaka ahlâkî-dinî neticeler çıkarılmış en ünlü İslâm menkıbeleri, Hz. Peygamber’in hayatına ve mucizelerine ait çeşitli parçalar, hikâyeler, dünya hâlinden şikâyet ve kıyamet günlerinin yakınlaştığını hatırlatmak maksadıyla yazılmış zâhidâne şikâyetnâmeler, sonra cennet ve cehennem hâllerinden, zebânilerden, hûrî ve gılmanlardan, cennet bahçelerinden safdilâne bir incizâb ile söz eden basit ve ibtidâî, fakat canlı destanlar... İslâmiyet’in Türkler arasında daha yeni yayılmaya başladığı zamanlarda, bir mutasavvıf tarafından –henüz eski putperestlik devrinin âdet ve inanışlarından layıkıyla kurtulmaya muvaffak olamamış– ibtidâî ve basit zevkli bir halk kitlesi için yazılmış eserlerin bunlardan başka mevzulara değinemeyeceği pek tabiidir.”¹

Köprülü bu görüşlerini İslâm Ansiklopedisi’nin “Ahmed Yesevî” maddesinde de benzer cümlelerle tekrar etmiştir: “Bir taraftan Yesevî’nin yetiştiği muhiti, hitap ettiği kitleyi, o devrin umumî karakterlerini göz önünde tutmak, diğer taraftan Yesevî muakkiplerininin asırlarca aynı ruh ve şekil ile vücuda getirdikleri taklitleri dikkatle tetkik etmek sayesinde, onun hikmetlerinde nasıl bir ideolojinin hâkim olduğunu az çok tahmin edebiliriz. Dervişliğin faziletlerine ait methiyeler, sonunda ahlâkî-dinî neticeler çıkarılmış meşhur

¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1991, s. 145-146.

İslâm menkıbeleri, Peygamber'e ve büyük İslâm mutasavvıflarına ait parçalar, hikâyeler, dünya hâminden şikâyet ve kıyamet günlerinin yakınlaştığını ihtar maksadıyla yazılmış zâhidâne şikâyetnâmeler, cennet ve bilhassa ceennem ahvalini anlatan destanlar bu hikmetlerin mevzusunu teşkil ediyordu. İslâmiyet'i şeklen kabul etmiş basit bozkır göçebeleri arasında tasavvuf propagandası maksadı ile yazılan şeyler, başka türlü olamazdı."²

Köprülü'ye göre muhteva yönünden oldukça sade ve ibtidâî olan Dîvân-ı Hikmet, dil ve üslup açısından da oldukça basit ve gariptir. Ona göre bu durum son derece normaldir. Çünkü eserin muhatap kitlesi henüz o ibtidâîlik, vahşilik ve gariplikten kurtulmuş bir kitle değildir: "Biraz aynı tonda, garip bir ahengi, aynı zamanda biraz ibtidâî, vahşi fakat aslî bir edayı içine alan bu vezinler, onun elinde hiçbir fevkaladelik göstermez. O, esasen en çok galeyana hacet gösteren yerlerde bile, çok sakin ve soğuktur. Nasihatlerindeki ağır edası, tahkiyedeki basit ve yeknesak ifadesi münâcâtlarındaki vakarlı ve sakin tavrı hemen hiç değişmez. İç hayatın vecdlerine, galeyenlerine ekseriya kayıtsız kalan, şeriatın aslî esaslarına zâhiren de tam bir sadakatle riayet eden bu ağırbaşlı, donuk Orta Asya Türkünün şahsiyeti, Dîvân-ı Hikmet'te der göze çarpar..."³

Köprülü'nün bu görüşleri uzun yıllar Türk Edebiyatı araştırmacılarının temel referansı olmuş, onun söyledikleri âdeta inkâr edilemez hakikatler olarak kabul edilmiş ve belki de ülkenin siyasî, içtimâî ve ekonomik şartları dolayısıyla, Dîvân-ı Hikmet üzerine fazlaca söz söylenmemiştir. Aradaki bu uzun boşluktan sonra, konuyla ilgili tartışmaya Kemal Eraslan, Hoca Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inden seçmeler yaparak ve eserin baş tarafına da konuyla ilgili görüşlerini serdederek katılmıştır. Eraslan da bu tartışmada bir taraftan Köprülü'nün söylediklerini biraz daha aklîleştirirken diğer taraftan hikmetleri çok basite indirgemenin doğru olmayacağını cılız da olsa ifade etmiştir: "İslâmiyetin esaslarını, şeriatın ahkâmını ve Ehl-i sünnet akidesini İslâmiyet'e yeni girmiş veya henüz girmemiş Türklerle öğretmek, Tasavvufun inceliklerini ve tarikatının âdâb ve erkânını müritlerine telkin etmek, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin başlıca gayesini teşkil eder. Bu gayeye uygun olarak hikmetlerin öğretici (didaktik) bir hususiyet taşıması dolayısıyla sanat endişesinden uzak ve basit olması tabii karşılanmalıdır. Bununla beraber ifadedeki samimiyet ve sūfiyâne hikmetlerdeki coşkunluk onları basit manzumeler olmaktan kurtarır."⁴

Eraslan, yaptığı incelemeler sonucunda Dîvân-ı Hikmet'in muhtevası-

² M. Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî" *İA*, MEB Yay., İstanbul 1965, c. I, s. 214.

³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 147-148.

⁴ Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 36.

na dair şu sonuçlara ulaşmıştır: “Hikmetlerin muhtevasını, İslâmiyet, Türkistan tasavvufu ve Yesevîlik’e ait esaslar, inançlar ve akideler oluşturur. Bunun dışında bazı hikmetlerde amelî ahlâk ve muhitin sosyal aksaklıkları üzerinde durulmuştur. Münâcât, na’t ve ilk dört halifeye methiye dışında kalan hikmetlerin dile getirdikleri konular şöylece sıralanabilir: İlâhî aşk, Allah’ın birliği, mutlak irade ve kudreti, Hz. Peygamber’in tâzimi ve sevgisi, Hz. Peygamber’in şeriat ve sünneti, zühd ve takva, ibadet, İslâm ahlâkı, İslâm menkıbeleri, âhîret hayatı, kıyamet ahvali, cennet ve cehennem tasvirleri, dünyadan zâhidâne şikâyet, dervişliğin faziletleri, İslâm mutasavvıflarına ait kıssalar, zikir ve halvet gibi Yesevî tarikatının âdâb ve erkânı ile ilgili hususlar.”⁵

Bu meselede söz söyleyenlerden bir diğeri, aslen bir tıp doktoru olan ve âdeta kendisini Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet üzerine vakfetmiş bulunan Dr. Hayati Bice’dir. Bice, Eraslan’dan sonra hazırladığı Dîvân-ı Hikmet metninde 217 hikmet yayımlayarak bunların günümüz Türkçesindeki karşılıklarını da vermiştir. Hazırladığı kitabın mukaddime kısmında, “Hikmetler Hakkında Bazı Mülâhazalar” başlığı altında yukarıdaki tartışmaya katılmış ve Köprülü’nün görüşlerine katılmadığını, açık bir şekilde dile getirmiştir. Hatta Köprülü’nün eleştiri kabilinden söylediği bazı hususlara, cevap sadedinde bazı izahlar – Hallâc-ı Mansûr ve ene’l-Hak meselesi-getirmiştir.⁶ Yine Hayati Bice’nin günümüz Türkçesine aktardığı Arap harfleriyle basılan bir Dîvân-ı Hikmet neşri Uluslararası Ahmed Yesevî Türk Kazak Üniversitesi tarafından yakın bir zamanda yapılmıştır.⁷

Hayati Bice, hikmetler hakkında şu değerlendirmeleri de başka bir kitabında dile getirmektedir: “Ahmed Yesevî dilinden dökülen ‘hikmetler’i günümüzdeki herhangi bir ‘dinî manzume’ ile mukayese ederek değerlendirmek de son derece yanlıştır. Ahmed Yesevî’nin dilinde seslendirildikten sonra günümüze kadar ulaştırılan hikmetlerinden oluşan Dîvân-ı Hikmet’te neredeyse bin yıldır Türk’ün gönül gözünü ışıtan bir ışık saklıdır. Bu ışığın hüzmeleri, her bir hikmetin satırları arasından süzülerek ruh dünyamızı aydınlatmaya –uzun bir zulmet devrinden sonra – bütün Türk yurtlarında yeniden başlamıştır.”⁸

Dîvân-ı Hikmet üzerine araştırmalar yapan bu üç araştırmacı üzerinden takip edebildiğimiz kadarıyla Dîvân-ı Hikmet’in dil ve edebiyat bakımından seyrinin, günbegün olumsuzdan olumluya hatta son zamanlarda

⁵ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, s. 37-38.

⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 29-41.

⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, edit. Mustafa Tatcı, Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Türk Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2016.

⁸ Hayati Bice, *Pîr-i Türkîstân Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yay., İstanbul 2011, s. 17-18.

birçok hususta görüldüğü gibi yüceltmeye doğru evrildiği görülmektedir. Bu hususu daha iyi tetkik edebilmek için bugün elimizde mevcut bulunan Dîvân-ı Hikmet neşirlerini yakından incelemek yerinde olacaktır.

Dîvân-ı Hikmet'te Dil ve Anlatım

Yukarıda ifade ettiğimiz tartışma aslında Dîvân-ı Hikmet'in edebî kıymeti üzerine yapılan bir tartışmadır. Burada soru şudur: Dîvân-ı Hikmet hiçbir edebî kıymeti olmayan, sade, basit, düz bir eser midir? Yoksa tüm edebî formları bünyesinde barındıran, çok iyi bir edebî altyapıya sahip, şaheser kabul edilebilecek bir metin midir? Bunların hiçbiri olmadığı âşikârdır. Bir şaheser değildir. Çünkü henüz İslâm'a yeni girmiş bir topluluğun ellerinde edebî açıdan işlenmemiş bir dil olan Türkçe ile bunu yapabilmesi XII. yüzyıl için mümkün değildir. Öte taraftan Dîvân-ı Hikmet, muhataplarının anlayışları ölçüsünde basit, sade ve anlaşılır bir metin olmasına karşın, muhataplarının nabzını yakalamış, onları hareketlendirmiş, onlara edebî hazzı tattırmış bir eserdir. Bunun böyle olduğunu, hikmetlerin yıllarca halk dilinden düşmeyişi, hemen her toplulukta mûsiki eşliğinde ilahî olarak okunuşu ve Hoca Ahmed Yesevî'den sonra gelen birçok Yesevî dervişinin aynı form ile şiirler yazmaya devam edişi, çok açık bir surette göstermektedir. İşte biz bu makalemizde Dîvân-ı Hikmet'in edebî açıdan yakaladığı bu başarıyı biraz daha yakından değerlendirmek ve hangi saikler sebebiyle halk tarafından bu kadar benimsenmiş olduğunu araştırmak niyetindeyiz.

Öncelikle ifade etmemiz gerekir ki, Hoca Ahmed Yesevî aldığı eğitim neticesinde, Arapça ve Farsça gibi gününün ilim ve edebiyat dilini çok iyi öğrenmesine rağmen, Yesi'ye döndükten sonra kendi halkına Türkçe hitap etmiş olması, halkı muhatap kabul etmesi, hikmetlerin benimsenmesindeki en önemli etken durumundadır. Bu hareketin bilinçli yapıldığı, hikmetlerin birinde ortaya konulmuştur:

Huşlamaydur âlimler sizni aygan Türki'ni
Âriflerdin eşitseng açar köngil mülkini
Âyet hadîs mânâsı Türkî bolsa muvafık
Mânâsığa yetkenler yerge koyar börkini...

Miskîn zaîf Hâce Ahmed yetti putinge rahmet
Farsî tilini biliben hûb aytadur Türki'ni⁹

Lakin araştırmacılar bu dilin Türkçenin hangi kolu olduğu üzerinde farklı görüşler serdetmişlerdir. Köprülü, hikmetlerin dilini Doğu Türkçe-

⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 181.

sinin Karluk Lehçesi olarak nitelerken,¹⁰ diğer yerli ve yabancı Türk dili araştırmacılarından bazıları Köprülü'ye katılmış, diğer bazıları ise, bu dili Orta Asya müşterek dili, Çağatayca, Karahanlı Lehçesi, Kutadgu Bilig dili gibi farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.¹¹ Hangisi olursa olsun hikmetlerin dili Türkçedir ve Türkçe konuşan bir halka hitap etmektedir.

Türkçe olarak kaleme alınan Dîvân-ı Hikmet'i incelerken bazı hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmacıların üzerinde hem fikir oldukları hususlardan biri elde mevcut hikmetlerin tamamının Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olduğunu söyleyebilmenin mümkün olmadığıdır. Orta Asya'da Ahmed-i Yesevî'den sonra gelenekleşen hikmet yazma hususu daha sonraki Yesevî dervişleri tarafından devam ettirilmiş ve tarihî süreç içerisinde bu hikmetler Dîvân-ı Hikmet'e dâhil olmuş durumdadır.¹² Öte taraftan "yaşadığı devirden en az 400 yıl sonra istinsah edilmiş olan bu metinlerde Ahmed-i Yesevî'nin dil özelliklerini tam olarak bulabileceğimizi ileri sürmenin doğru olmayacağı açıktır. Doğrusu, Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri kutsal sayılmalarına rağmen, eldeki nüshalardan anlaşıldığına göre, hem muhteva hem de dil özellikleri bakımından değişiklikler göstermektedirler. Bu da gösteriyor ki, müstensihler, ya kendilerinin ya da başkalarının "hikmetlerini" Ahmed-i Yesevî'nin "hikmetleri" arasına karıştırmış, hatta hitap ettikleri çevreler tarafından daha iyi anlaşılmaları için hikmetlerin kelime hazinesine ve dil bilgisine az çok müdahale etmişlerdir. Her şeye rağmen, hikmetlerde Doğu Türkçesi özelliklerinin ağırlığını koruduğunu söyleyebiliriz".¹³

Elde mevcut nüshalar üzerinden hareket ederek şunları söyleyebiliriz ki Hoca Ahmed Yesevî, öğrendiği hakikatleri, sadeleştirerek, muhatabının anlayabileceği bir hâle getirmiştir. Ancak bu hakikatleri muhatabına aktarabilmek için yine de bir yol bulması gerekmiştir. Belagat ilmi adı da verilen bu yol, Yesevî'nin takip etmek zorunda olduğu bir yol olmuştur. "Çünkü en güçlü fikirler zayıf sunuşlarla cılız ve etkisiz kalabilirdi. Tam burada

¹⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 145.

¹¹ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2001, c. II, s. 81-84. Nadirhan Hasan, bu hususta yazdığı makalede bu araştırmacıların görüşlerini tek tek ele alarak değerlendirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Nadirhan Hasan, "Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Dil Özellikleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/8 Spring 2015, p. 1345-1354. Ayrıca bkz. Nadirhan Hasan, *Yesevîliğe Dair Menbalar ve "Dîvân-ı Hikmet"*, Akadernashr Yayınevi, Taşkent 2012.

¹² Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, c. II, s. 80.

¹³ Efrasiyap Gemalmaz, "Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinin Dili", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 1994, sy. 1, s. 4.

Hoca Ahmed Yesevî’yi çağdaşı diğer âlimlerden üstün kılan bir özelliği ortaya çıktı. Onun şairlik yönü. Yesevî, şiirin vurucu gücünden, toplumlara etkileme potansiyelinden yararlandı ve inandıklarını bu form ile topluma sundu.”¹⁴

Hoca Ahmed Yesevî’nin dili kullanırken ne gibi ameliyeler yaptığını, ayrıntılı olarak okumak isteyenlere onuncu dipnotta kendisinden alıntı yaptığımız Efrasiyap Gemalmaz’ın kıymetli makalesini tavsiye edebiliriz. Ahmed-i Yesevî’nin kullandığı Eski Türkçede var olan dil hususiyetlerinden pek çoğu bu makalede dile getirilmiştir. Eski Türkçenin ses bilgisi ile ilgili hususlar, ek ve edatların yapı ve kullanımları, hikmetlerin kelime hazinesi gibi konular bu makalede işlenmiştir.¹⁵

Hikmetlerde Doğu Türkçesini teşkil eden Göktürk, Uygur ve Karahanlı kökenli kelimeler ana eksenini oluşturmakla birlikte önemli sayıda Arapça ve Farsça kökenli kelimenin de olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bunda Ahmed-i Yesevî’nin Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği, Buhara’daki medreselerde bu dilleri çok iyi bir şekilde öğrendiği gerçeğinin de önemli ölçüde payı olmalıdır. Diğer taraftan Dîvân-ı Hikmet’teki söz varlığı başka araştırmacıların da çalışmalarına konu olmuştur. Örneğin Emek Üşenmez, Dîvân-ı Hikmet’te 763 Arapça, 588 Farsça kökenli kelime olduğunu, geri kalanların Türkçe olduğunu, bunlardan 1881’inin isim, 327’sinin de fiil olduğu, toplamda 2208 kelimenin bulunduğunu bizzat sayarak istatistikî olarak vermiştir. Üşenmez ayrıca bu kelimelerin büyük çoğunluğunun dinî terminolojiye ait olduğunu da tespit etmiştir.¹⁶

Hoca Ahmed Yesevî’nin fikir ve düşüncelerini, aldığı kuvvetli eğitimin en çetrefil meselelerini sadeleştirerek, basitleştirerek ve halkın anlayabileceği hâle koyarak, şiir formu içerisinde yeniden söylediği yadsınamaz bir gerçektir. Bu ameliyyeyi gerçekleştirirken Ahmed-i Yesevî, şiirin bütün imkânlarını seferber etmiştir. Aslında bu hareket, Kutadgu Bilig, Atabetü’l-Hakâyık gibi bu vadideki ilk mahsullerimizle birlikte hem Türk şiirinin, hem de Türkçe şiirin ilk yapı taşlarıdır. Bu süreç bazı sıkıntıları beraberinde taşımakla birlikte – örneğin aruz vezni henüz tam oturtulamamıştır– oldukça önemli merhaleler katetmiştir. Daha sonraki dönemlerde mecrasını bulan Türk şiirinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerde önemli ahenk unsurları kullanmıştır. Şiirlerin ekseriyetinin millî ölçümüz olan hece vezniyle ve koşma tarzında

¹⁴ İlhan Genç, “Belagat Yönünden Dîvân-ı Hikmet Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker – Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 427.

¹⁵ Bkz. Gemalmaz, “Ahmed-i Yesevî’nin Hikmetlerinin Dili”, s. 5-17.

¹⁶ Emek Üşenmez, “Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında” *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2008, c. III, sy. 1, s. 249-251.

yazılması, bu manzumelerin genellikle 4+4+4=12 hece vezni ile kaleme alınması, yine bu şiirlerin uygulanan duraklar sayesinde canlı ve hareketli bir üslup taşınması, âdeta bir “zikir ritmi” ile yazılarak ve daha sonradan bestelenerek kopuz eşliğinde okunması, hikmetlerde var olan ahengi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.¹⁷ Bu form daha ilk hikmette kendini gösterir ve yukarıda ifade ettiğimiz gibi daha sonraki pek çok hikmete form olur:

Bismillâh dep beyân hikmet aytıp
Tâliblerge dürr ü gevher saçtım mena
Riyâzetni kattığ tartıp kanlar yutup
Men defter-i sâni sözün açtım mena
Sözni aydım her kim bolsa didâr taleb
Cânnı cânga peyvend kılıp regni avlap
Garîb yetîm fakîrlerni köngli sıylap
Köngli bütün halâyıkıdın kaçtım mena¹⁸

Hoca Ahmed Yesevî Türk şiirinde kendisinden önce Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lügâti't-Türk'teki kimi parçalarda kullanılan iki heceli kelimelerle şiir söyleme tekniğini¹⁹ hikmetlerinde kullanmıştır. Bu sistem 2+2 / 2+2 / 2+2 şeklinde veya 2+2+3 / 2+2+3 şeklinde uygulanarak şiire hareketlilik kazandırılmış ve bir ritim tutturulmuştur.²⁰ Aşağıda bu hususlara birkaç örnek vereceğiz:

Aklım ketti, başım kattı, neçük aytay?
Rahmân İgem, ara yolda kaldım mena
Ömrüm ötti, vaktim yetti, kayda baray?
Rahmân İgem, ara yolda kaldım mena²¹
Közüm tüşti könglüm uçtı arşka aştı
Ömrüm keçti nefsim kaçtı bahtım taştı
Kervân göçti menzil açtı harıp tüşti

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmet B. Ercilasun, “Ahmed Yesevî'nin Şiirlerinde Âhenk Unsurları”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000, s. 225.

¹⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 63.

¹⁹ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, TTK Yay., Ankara 1986, s. 156-160.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Cem Dilçin, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Sıra Cümleler”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000, s. 229-236.

²¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 310.

Sır ulaştı neçük bolgay hâlim mening²²

Mü'min kullar sâdıklar sıdkı birli turğanlar
Dünyâlığın sarf etip uçmağ hûrın kuçmışlar²³

Yine Hoca Ahmed'in hikmetleri söylerken harflerin ahenginden önemli ölçüde yararlandığı görülür. Mısralarda aynı harflerin tekrarı ile elde edilen bu ahenk, aşağıdaki ilk dizelerde ş sesi üzerine kurulurken; ikinci dizelerde, bir o, ö vokali üzerinden devam eder. İlk dizelerdeki ş sesinin su sesine yakınlığı ile ömrün bir akarsu gibi akıp gitmesi arasında zihnin alt bölümlerine hitap eden bir hitap da söz konusudur. İkinci dizelerin ilk mısrasında bütün harflerin t sesi ile başlaması da şiire ayrı bir ahenk katmıştır.

Yaşım yetti, ömrüm ketti, kökke uçtum
Bağrım taşı, aklım şaştı, yerge tüştüm
Tokkuzumda tükel tozdum tokunmadum
On yaşımda ong yanımgâ örgülmedim²⁴

Dîvân-ı Hikmet'te önemli sayıdaki şiir de beyit esasına dayalı olarak ve aruz vezni ile kaleme alınmıştır. Bu husus eserin bir geçiş dönemi ürünü olmasıyla yakından alakalıdır. Ne var ki bu şiirlerde aruzun çok başarılı bir şekilde kullanıldığını söyleyebilmek mümkün değildir.²⁵ Fakat bazı manzumelerde aruzun çok başarılı şekilde kullanılışı, bu şiirlerin XII. yüzyıldan ziyade daha sonraki dönemlere ait olduğu düşüncesini beraberinde getirmektedir. Gazel formunda yazılan bu şiirlerin musammat gazel tarzında yazılması da hece vezni ile yazılan dörtlüklerin, zihinlerde henüz ne kadar etkin durumda olduğunu gösteren unsurlardandır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, bu şiirlerin birçoğu gazel formuyla kaleme alınsa da hece vezni ile ve genellikle 4+3 / 4+3 (7+7)=14 hece vezni ile söylenmişlerdir. Aşağıdaki dizelerde Hoca Ahmed Yesevî şöyle seslenir:

Cendeleri egnide asaları elkide
İzin yâdı könglide Allâh teyü dervişler
Aslı fakîr bolsalar vücûd şehrin kezseler
Zâhir-bâtın tüzselersaâdetliğ dervişler
Meşâyihler sır asrar hizmetide bol zinhar

²² Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 159.

²³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 227.

²⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 106.

²⁵ Geniş bilgi için bkz. İdris Karakuş, "Dîvân-ı Hikmet'te Vezin, Kafiye, Anlatım Türleri", *ERDEM Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı*, Ankara 1995, c. VII, sy. 21, s. 1013-1017.

Peygamberdin yâdigâr kalgan turur dervişler
 Kul Hoc'ahmed miskin bol miskinlerden mânâ sor
 Dervişlikni bil huzur Hû kuşudur dervişler²⁶
 Cânım cüdâ bolganda tenim munda kalganda
 Tahta üzre alganda ne kılgaymen Hüdâya
 Âciz bolup yatganda ferîştelere kîrgende
 “Men Rabbük” dep sorganda ne kılgaymen Hüdâya²⁷

Dîvân-ı Hikmet'te Muhteva Hususiyetleri

Hiç şüphesiz, Hoca Ahmed Yesevî, pîr-i Türkistân sıfatıyla, bir pîr olarak, hikmetlerinde tasavvuf neşvesini terennüm etmiştir. Hikmetlerin genelinde bir tasavvuf dili hâkimdir.²⁸ Ahmed Yesevî, o zamana kadar kavramlaşmış olan tasavvuf terimlerini hikmetlerinde bazen klasik anlamlarına uygun olarak, fakat bazen de onları yeniden yorumlayarak, daha doğrusu halkın anlayacağı forma sokarak yeniden söylemiştir.²⁹ Bu kavramların başında zikir kavramı gelmektedir. Hikmetlerin pek çoğunda hem zikrin önemi vurgulanır hem de zikrin nasıl yapılacağı veya hangi zikirlerin efdal olduğu sıklıkla vurgulanır. Örneğin Lâ ilâhe illâllâh zikrinin veya Hû zikrinin fazileti anlatılır. Aslında Hoca Ahmed Yesevî, hikmetleri yazarken bir zikir ritmini esas almış, nitekim bu hikmetler de kendisinden sonra Orta Asya'da çeşitli âyinlerde mûsiki eşliğinde terennüm edilmiştir. Diğer taraftan seher vakitlerinin önemi, seherlerde zikir ve gözyaşı dökmenin insanın manevi yolculuğuna katkıları bir bir sayılıp dökülmüştür. Bazı hikmetlerde örneğin (119 ve 121. hikmetlerde) sûfilîğin ne olup ne olmadığı müstakil şiirlerle ortaya konulmuştur. Yine tasavvuf literatüründe önemli kavramlardan olan nefis kavramı pek çok hikmette açıklanmış, gerçek mürşidin kimliği ve kişiliği ortaya konulmuş, pîr ve pîr-i mugân kavramları sık sık dile getirilmiş, erenlere hizmetin ve onların sohbetinde bulunmanın fazileti ortaya konulmuş, mürit ve talip kavramları açıklanmıştır.

Yine bu bağlamda daha sonradan Hacı Bektâş-ı Velî tarafından belli bir sistematiğe kavuşturulan dört kapı kırk makam (şeriat, tarikat, mârifet ve

²⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 228.

²⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 119.

²⁸ Bkz. Mustafa Kara, “Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, sy. 1, Bursa 2001, s. 9-31.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Tahralı, “Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Dinî-Tasavvufî Unsurlar”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 401-424.

hakikat) anlayışı³⁰ hikmetlerde öne çıkan kavramlar olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî'ye göre; “Hakikat yolu, sofilik yoludur. Gerçek bir sofi dehâ olmak için dört basamaklı hikmetten geçmesi lazımdır. Bunların ilki İslâm'ın kaide nizamı olan şeriati bilmek, ikincisi, tasavvufun temeli olan tarikatı bilmek, üçüncüsü, aşk-ı ilâhîye olan mârifeti bilmek ve dördüncüsü, Tanrı ile bütünleşen hakikati bilmekten ibarettir. Yani Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, sofiliğin zirvesine ulaşmak için şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat basamaklarından geçmek lazımdır.”³¹ Ahmed-i Yesevî'ye göre şeriat ilkelerini yerine getirmeden tarikata geçilemez. Tarikat ilkeleri olmadan da mârifet ve hakikate ulaşamaz:

Her kim kılsa tarîkatnı da'vâsını
 Evvel kadem şerîatga koyma gerek
 Şerîatnıng işlerini edâ kılıb
 Andın songra bu da'vânı kılmak gerek
 Şerîatsız dem urmaslar tarîkatda
 Tarîkatsız dem urmaslar hakîkatda
 Uş bu yollar yeri bilinür şerîatda
 Cümlesini şerîatdın sormak gerek³²
 Şerîatnı şerâîtin bilgen âşık
 Tarîkatnı makâmını bilür dostlar
 Tarîkatnı işlerini edâ kılıb
 Hakîkatnı deryâsığa batar dostlar³³

Hoca Ahmed Yesevî, genellikle tasvir edici, betimleyici bir dil kullanır. Ancak bazen doğrudan tavsiyede de bulunur. O âdeta kendini anlatarak düşüncelerini ortaya koymuştur. Bunda İslâmiyet ile henüz tanışmış, henüz belli bir olgunluğa erişmemiş kimseleri incitmeme düşüncesi vardır. Bu mütevazı bir tavırdır. Yine hikmetlerde bir dost dili kullanılmıştır. Yesevî muhataplarına “dostlar”, “dostlarım”, “eyâ dostlar” diye seslenir. Hemen her şiirde bu tarz ifadelere rastlanır. Bu ifadeler hikmetlerde daha çok redif

³⁰ Mustafa Tatcı, “Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Yunus Emre'de Dört Kapı-Kırk Makam”, *Yesevilik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB Yay., Ankara 2000, s. 303-310; Hüseyin Özcan, “Bektâşilikte Dört Kapı Kırk Makam”, *Journal of Turkish Studies, Kaf Dağının Ötesine Varmak, Günay Kut Armağanı*, sy. 28/1, Ağustos 2004, Harvard University, USA, s. 241-245.

³¹ Varis Çakan, “Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet” *Millî Folklor Dergisi*, c. IX, sy. 68, Kış 2005, s. 203.

³² Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 186.

³³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 188.

olarak da kullanılır. Buna mukabil bazen sosyal, toplumsal bazen de bireysel dinî-ahlâkî sorunlara da temas eder. Hikmetlerde zamane eleştirisi, özellikle din üzerinden yapılan istisamlara yöneltilen eleştiriler önemli yer tutar. Halkı kandırmaya yönelen sahte şeyhleri, gayr-ı ahlâkî işler yapan din adamlarını da kıyasıya eleştirir:

Âhir zaman şeyhi tüzere suretlerin
Zâhid takvâ kılmay buzar sîretlerin
Kergmet der hâb-ı gaflet ru'yetlerin
Riyâ birle halkka özin satar dostlar³⁴

Uluğ küçük yârânların edeb ketti
Kız u za'îf civanlardan hayâ ketti
“el-Hayâu mine'l-îmân” dep Rasul aytdı
Hayâsız kavm acâyibler boldı dostlar³⁵

Molla müfti bolğanlar yalğan fetvâ bergenler
Aknı kara kılğanlar ol tamuğga kirmişler
Kadı imâm bolğanlar nahak da'vâ kılğanlar
Ol hımâr dek boluban yük astıda kalmışlar
Harâm yeğen hâkimler rüşvet alıp yeğenler
Öz barmakın tişleben korkup turup kalmışlar³⁶

Ahmed-i Yesevî, birçok hikmette pişmanlık ifadeleri kullanır. Kendisinin çok günah işlediğini, zamanın çabuk geçtiğini, Allah'a yeteri kadar kulluk edemediğini sık sık vurgular. Bu aynı zamanda bir dua dili, bir yakarış üslubunu da beraberinde getirir. Bu tür hikmetlerde ölüm teması, âhîret ile ilgili canlı tasvirler dile getirilir. Hemen baştan sona bu hususlara temas eden hikmetlerin sonunda bir de mesnevi formunda münâcât bulunması bu yüzdendir.

Hikmetlerde önemli sayıda âyet ve hadis iktibası söz konusudur.³⁷ Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsı sıklıkla geçer. Allah Teâlâ'yı niteleyen isimlerden

³⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 206.

³⁵ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 212.

³⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 227.

³⁷ Bkz. Halil İbrahim Şener, “Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Âyetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 353-374; Nevzat Aşık, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 375-399.

biri de Tanrı ifadesidir. Tengri şeklinde geçen kelime birçok yerde geçmektedir. Peygamberler başta olmak üzere İslâm tarihinde çeşitli yönleriyle öne çıkmış şahıslar sık sık dile getirilir. Örneğin Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâîl, kurban dolayısıyla, Hz. Mûsâ ve Firavun mücadeleleri dolayısıyla, Kârûn zenginliği sebebiyle, İbrâhîm Edhem, dünyayı terk edişi dolayısıyla geçen isimlerdir. Hz. Yûsuf, Hz. Âsâ, Hz. Yahyâ, Hz. Nûh, Hz. Zekeriyâ, Hz. Eyyûb, Hz. Yâkub dışında Hızır (a.s.), Hızır Bab (Hızır Baba) şeklinde, Lokmân Hekim, Arslan Baba, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Fâtıma, Şeyh Şiblî, Bayezid-i Bistâmî, Mâruf-ı Kerhî, Ashâb-ı Kehf, Leylâ ve Mecnûn isimleri geçen şahsiyetlerdir. Hikmetlerin birinde ise Karahanlı Devleti için son derece önemli bir yere sahip olan Satuk Buğra Han'ın ismi geçmektedir. Hikmetlerde adı çok geçen şahıslardan biri, bir aşk şehidi olarak nitelenen Hallâc-ı Mansûr'dur. 96. Hikmette olduğu gibi, Dîvân-ı Hikmet'te, Hallâc-ı Mansûr için müstakil hikmetler de mevcuttur.

Mahdûmı pâkbâzı, pervâzı şâhbâzı
 Sâhib hurûc gâziy, çün Arslan imes mü?
 Mahmûr oldu dil ü cân küydi meyi arğuvân
 Sultan Satuk Buğra Han, pîr-i muğan imes mü?³⁸

Eyâ dostlar pâk ışıkmı kolga aldım
 Bu dünyâm düşmen tutub yürdüm menâ
 Yakam tutub hazretiğe sığınıp keldim
 Işk bâbıda Mansûr-sıfât boldum menâ
 Âşık Mansûr “Ene'l-Hak”nı tilge aldı
 Cibrîl kelip “Ene'l-Hak”nı birge aytdı
 Cibrîl kelip başing ber dep yolda saldı
 Dârğa asılıp didârını kördüm menâ³⁹

Bununla birlikte Hz. Muhammed (s.a.s.) hikmetlerde adı en çok geçen şahıstır. Hikmetlerde na't tarzında Hz. Peygamber övgüsü sadedinde yazılan birçok hikmet olduğu gibi, değişik vesilelerle değişik yerlerde Hz. Muhammed ismi çok defa geçmektedir. Muhammed redifli hikmetlerde Hz. Peygamber'in birçok vasfı sayılıp dökülmektedir. Bu hikmetlerin birçoğu bugün Orta Asya ellerinde ilahî formu olarak mûsiki eşliğinde terennüm de edilmektedir. Örneğin 37, 38, 39, 40 ve 41. hikmetler Muhammed redifli hikmetlerdir. Bu na'tların hemen arkasında da çihar yâr-ı güzînin övgüsü gelmektedir. 42. hikmet Hz. Ebû Bekir'e; 43. hikmet Hz. Ömer'e; 44. hik-

³⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 421.

³⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 87.

met Hz. Osman'a ve 45. hikmet Hz. Ali'ye yazılmış na'nlardır.

Hoca Ahmed Yesevî, daha sonra Türk Edebiyatı'nda önemli bir yer edinecek olan gül ve bülbül, şem ve pervâne gibi mazmunları da hikmetlerinde kullanmıştır. Şathiye tarzında söylediği 62. hikmette Yûnus'un "Çıktım erik dalına, anda yedim üzümü" şathiyesine benzer bir örtük dil kullanmıştır. 28 dörtlükten oluşan ve mi'râciyye nazım türünde yazdığı 80. hikmet ise, en uzun hikmetlerden biridir. Onun hikmetlerde kullandığı bazı cümleler birer vecize hükmündedir. Örneğin "Emgek birlen tabğan koldın ketmes bolur, Zahmet ile bulduğun elden gitmez olur", "Tuymasa sır mânâdın Âdem emes, Kişi mânâ sırrını duymasa Âdem olmaz", "Gevvâs bolmay gevher üçün deryâ çommas, Dalgıç olmadan mücevher için denize dalınmaz", "İşksız âdem vallâh yolda kalar ermiş, Aşksız adam yolda kalır imiş", "Vâ bolmagay gül gonçesi nem bolmasa, Yazık, gül gonçası su olmasa olmaz"...vb. ifadeler bu kabil ifadelerdir. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmette de kervan metaforunu kullanmıştır. Kervan ile hayat yolculuğunu ifade etmiştir:

Kervân eger köçer bolsa azuk alur
Sûd u ziyân bolğanını anda bilür
Azıksızın yolğa kirgen yolda kalur
Yükün yüklep yolğa kirgen kalmaz ermiş
Yükün yüklep yolğa kirgen merdân bolur
Kılavuzsız yolğa kirgen hayrân bolur
Yol başçısı yolnı körgen kervân bolur
Yolnı körmey kervân kadem koymaz ermiş⁴⁰

Hoca Ahmed Yesevî aslında bütün hikmetlerinde bize iyi insan ile kötü insanı anlatır. Bunu yaparken de yukarıda ifade ettiğimiz gibi, yargılayıcı, itici, dışlayıcı bir dil üslup yerine; samimi, kucaklayıcı, betimleyici, tasvir edici zaman zaman da nasihat edici bir dil ve üslubu tercih etmiştir. Bütün mutasavvıflarda olduğu gibi onun nihaî hedefi insanı, insan-ı kâmil noktasına taşımaktır.

Onun tasvir ettiği iyi insanının en temel özelliği aşk ve muhabbet ehli oluşudur. Buradaki aşk ve muhabbet kavramı Allah Teâlâ'ya duyulan aşk ve muhabbeti ifade eder. Ona göre her işin başı aşktır. Bu yüzden bir mısrasında "İşksız kişi behâyındın beter dostlar", "Aşksız kişi, hayvandan beter dostlar" ifadesini kullanır. Âşık kullar, kendini Hakk'a vakfetmiş, dünyayı ve mâsivâyı elinin tersi ile itmiş, dünyanın bütün lezzetlerinden geçmiş, bu dert ile hemhâl olmuş, seherlerde sürekli mâşukunu zikreden, onu arayan ve bu yüzden gözyaşı dökenlerdir. Çünkü gözyaşının riyası yoktur. Aşk

⁴⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 246.

derdi ile göğsünü yırtmış hatta kanı ile dağı taşı bostan eylemiştir. Onun tek bir isteği vardır. O da Hakk'a kavuşmak ve onun dîdârına müştâk olmaktır. O bu hayal ve sarhoşluk ile gece gündüz mest gezer. Vakti ganimet bilip, bir dakikasını bile boş geçirmek istemez. Himmet kemerini beline bağlamıştır.

İyi insan, kendisine bu dikenli yolda bir rehber, bir kılavuz bulmalıdır. Rehbersiz yola çıkanlar, yolda kalırlar. Bu yüzden erenlerin sohbeti önemlidir. Erenlerin sohbetinde bulunup, onlara hizmet etmek gerekir. Onlar birer pîr-i muğân olarak aşk şarabını âşığa sunarlar.

İyi insan, Hakk'a kurbiyet için halka rüsva olan ve halka sırtını dönen kimsedir. İyi insan, gaffet uykusundan uyanmış ârifdir. Ârifler ten mülkünü viran edenlerdir. Hz. Peygamber'e atfedilen "mûtû kable en temûtû, ölmeden önce ölünüz" rivayetine uyararak daha bu dünyada iken bütün zevkleri geride bırakır. Ben ve benlik davasını çoktan bırakmıştır. Benlikten olduğu kadar kibir ve hevesten de uzaklaşmıştır.

İyi insan, garipliği, fakirliği, yetimliği huy edinmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, kendisi de bir yetim olarak bu huyu âdet edinmeyi övmüştür. Çünkü kendisi de sürekli yetimleri koruyup kollamış, yetimlerin başını okşamıştır. Hoca Ahmed Yesevî, bazı hikmetlerde kendisinin de bir yetim oluşu ile Hz. Peygamber'in yetimliği arasında bir ilişki kurmuştur. Muhtemelen hitap ettiği insanlar arasında bulunan birçok garip, fakir ve yetim kimselele de bu şekilde irtibat kurmuştur. Hz. Peygamber'in bu misyonunu üstlenmiştir.

İyi insan Hakk kılıcı ile nefsin yedi başını kesen kimsedir. İbrâhîm Edhem gibi nefsinin öldürücüsüdür. Nefsi yenmenin yolu da zühtten geçer. Nefs karşısında toprak olmak gerekir. Nefs ancak bir pîr nezaretinde riyâzetle öldürülebilir. İyi insan, bol bol tevbe ve istiğfar edendir. İyi insan, Hz. Peygamber'in sünnetine harfiyen uyan, ancak şeriatın kurallarını muhafaza ettikten sonra tarikata giren, tâlib ve mürid olan, böylece önce mârifete sonra da hakikate ulaşandır.

İyi insan, gerçek kul, sadık âşık olandır. Kanaati huy edinmiştir. Kötü sözden dilini tutar, riyâzetle belini büker, ibadet ve taatini gizli yapar. Hem ibadetlerinde hem de aşkında ihlaslıdır. Derviş sıfatlıdır. Gerçek dervişler, taş üstünde dahi taat kılar. Tevazu sahibidir, tevazuda toprak gibidir. Kâle değil hâle bakar. Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker yapar. İlim yolunda çalışır, kanaatkârdır ve tevekkül kılıcını beline bağlamıştır. Ashâb-ı Kehf'in köpeğinden, yani Kıtırmir'den bile ibret alır.

Diğer taraftan Hoca Ahmed Yesevî insandaki kötü hasletleri de zaman zaman tasvir etmiştir. Ona göre insandaki kötülükler şu şekillerde ortaya çıkmaktadır: Öncelikle kötü insan câhil ve nadandır. Sırdan habersizdir.

Dervişliğin kadrini bilmez. Hz. Peygamber'in kadrini bilmez. Dervişlerin gıybetini yapar. Pîr kadrini bilmez. Nâdânlara, câhillere Hakk sırrı açılmaz. İlimsiz adam, câhildir. Yolu sapıtır. Âlim sözünü dinlemez. Kendi özlerini anlamaz. Müminin gönlünü rahatsız eder. Ömrünü boşa geçirir. Mürşitsiz, rehbersiz yola girer. Bu yüzden yoldan çıkar. Şeytan ona vesvese verir ve onu sapıtır. Asa olmadan karanlık yolda yürür, çukuru göremez, kuyuya düşer.

Dünya malını yığıp biriktirir, ömrünü küfür içinde geçirir, gönül eğlen-dirip, şeytanla hareket eder. Nefsini yüceltir, hayvan gibi yiyip içip yatar, namaz kılmaz, zekât vermez. Âhireti bırakıp bütün ömrünü dünya için har-car. Âyet ve hadislere karşı çıkar. Tuzak kurarak halkı yoldan çıkarır.

Kendini şeyh ilan eder, ancak bunlar riya ehli, sahte âşık, sahte sofi ve sahte mürittir. İlimsiz şeyhlik taslar, bu yolda kendilerini rehber diye tanı-tırsalar da başta kendileri yolu şaşırıştır. Hâdîyim deyip şeytan yoluna iletir. Cehennem içine götürüp bırakır. Mürşidim diyerek kişinin malını zorla al-maya kalkar. Yalancı âşıktır, tevbe etmez, dünyaperest gâfildir. Şükürsüz-dür. Elde tespih, dilde hile, fikri para, yalancı dervıştır. Münafıklık eder, fisk ve fücür üretir. Bunlardan Hüdâ da Resul de bizar olur.

Sonuç

Bugün elimizde bulunan hikmetler, her ne kadar orijinal hâliyle elimizde değilse de, Hoca Ahmed Yesevî'nin dil, anlatım ve muhteva özelliklerini genel itibarıyla yansıtmaktadır. Buna göre; Hoca Ahmed Yesevî, fikirlerini Türkçe kaleme alarak, Türkçenin dil ve ifade hususiyetlerine önemli bir katkı sağlamış, Türkçe şiir dilinin kuruluş aşamasına tesir etmiştir. Burada karşılaşılan zorluklar, her ne kadar kendisini bariz bir şekilde hissettirse de, bugünkü zaviyeden bakıldığında bize basit, sade ve ibtidâî görünse de, kendi dönemi için son derece başarılı bir dil, ifade ve anlatım tekniğine sahiptir. Hoca Ahmed Yesevî, Türkün şiir zevkini yakalamış, bir şekilde gönüllere hitap etmeyi başarmış, muhatap kitlesi ile bir şekilde gönül bağı kurmuştur.

Dîvân-ı Hikmet, İran ve Arap Edebiyatı birikimine vâkıf, o zamana ka-dar oluşturulan müktesebattan ve mazmunlardan haberdâr, Yunan felsefe-sinin tesirlerine açık, az da olsa Hint düşüncesinden esintiler taşıyan bir kitaptır. Hoca Ahmed Yesevî, tüm bu birikimi Türkçenin o günkü imkânları içerisinde ve kendi şiir kabiliyeti ölçüsünde, henüz Müslüman olmuş mu-hataplarına, henüz kurulmuş bir dil aracılığıyla aktarmayı başarmıştır. Bu se-beple Dîvân-ı Hikmet'i dil, ifade ve üslup açısından değerlendirirken onun bu durumunu dikkate alarak ve biraz da insaflı bir şekilde değerlendirmek gerekir.

Bu zaviyeden baktığımızda Dîvân-ı Hikmet'in edebiyat tarihimiz içe-

risindeki yeri meselesi daha iyi anlaşılacaktır. Buna göre; Dîvân-ı Hikmet bir şaheser olmasa da, Türk şiirinin ve Türk Edebiyatı'nın ilk basamağında yer alan, ihmal ve göz ardı edilemez bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda Hoca Ahmed Yesevî nasıl bir tohum şahsiyetse, Dîvân-ı Hikmet de bir çekirdek eserdir. Daha sonraki dönemlerde yeşeren Türk Edebiyatı çınarlarının birçoğu, bu çekirdek eserden neşvünemâ bulmuş eserlerdir.

Kaynakça

- Arat, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, TTK Yay., Ankara 1986.
- Aşık, Nevzat, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker – Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Bice, Hayati, *Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yay., İstanbul 2011.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2001.
- Çakan, Varis, “Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet” *Millî Folklor Dergisi*, c. IX, sy. 68, 2005.
- Dilçin, Cem, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Sıra Cümleler” *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000.
- Eraslan, Kemal, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- Ercilasun, Ahmet. Bican, “Ahmed Yesevî'nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000.
- Gemalmaz, Efrasiyap, “Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinin Dili “; *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 1, Erzurum 1994.
- Genç, İlhan, “Belagat Yönünden Dîvân-ı Hikmet Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı, Eserleri, Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker – Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, edit. Mustafa Tatçı, Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Türk Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2016.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009.
- Kara, Mustafa, “Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, sy. 1, Bursa 2001.
- Karakuş, İdris, “Dîvân-ı Hikmet'te Vezin, Kafiye, Anlatım Türleri”, *ER-*

- DEM Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı*, c. VII, sy. 21, Ankara 1995.
- Köprülü, M. Fuad, “Ahmed Yesevî” *İA*, MEB Yay., İstanbul 1965.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1991.
- Nadirhan Hasan, “Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Dil Özellikleri Üzerine Bazı Mülahazalar”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/8 Spring 2015.
- Nadirhan Hasan, *Yesevîliğe Dair Menbalar ve “Dîvân-ı Hikmet”*, Akademnashr Yayınevi, Taşkent 2012.
- Özcan, Hüseyin, “Bektâşilikte Dört Kapı Kırk Makam”, *Journal of Turkish Studies*, sy. 28/I, Ağustos 2004, Harward University, USA.
- Şener, Halil İbrahim, “Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Âyetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker–Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Tahrallı, Mustafa, “Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’inde Dinî-Tasavvufî Unsurlar”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, haz. Mehmet Şeker –Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- Tatçı, Mustafa, “Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre’de Dört Kapı-Kırk Makam”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000.
- Üşenmez, Emek, “Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında” *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. III, sy. 1, 2008.